

Máthé Áron

**A zuglói nyilasok pere (1966-67): értelmezési
lehetőségek**

Doktori értekezés (PhD) tézisei

Témavezetők:

Dr. Horváth Miklós Dsc., egyetemi tanár

Dr. Schmidt Mária PhD., egyetemi tanár

PPKE BTK

Történettudományi Doktori Iskola

Piliscsaba

2012

1. Kutatási előzmények, témaválasztás

2002-ben a Terror Háza Múzeum egy ideiglenes kiállítás szervezett, „Hálózat – Ügynökvilág Magyarországon” címmel. A kiállítást megelőző anyaggyűjtés és kutatás során az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (akkor: Történeti Hivatal) munkatársai felhívták a figyelmet az állambiztonsági oktató füzetekre, a rendőrtiszti főiskola kiadványaira. Az egyikben – amelyre az értekezésemben is hivatkozom – példaként hozták fel a sikeres nyomozásra a zuglói nyilasok perét. Mivel korábbi kutatásaim során, a Múzeum állandó kiállításnak létesítése idején talákoztam egy hasonló ügygel, amelyben Kun páter csoportjának néhány tagját állították bíróság elé 1971-72-ben, felmerült a kérdés: mi indokolta ezeket a késői elszámoltatásokat? Sor került-e más hasonló eljárásokra? A kutatások során kiderült, hogy a zuglói nyilasok pere volt a legnagyobb, legjobban kommunikált, háborús bűnösök ellen indított per a Kádár-rendszer idején. Sőt, mivel csak egy hasonló volt, az említett „Budai gyilkosok ügye”, a zuglói per lényegében egyedül áll. Korábban csak egy rövid kísérlet történt arra, hogy a perre magyarázatot adjon, ez azonban nem adott minden kérdésre választ, és elnagyolt is volt, illetve egyes kiinduló állításaiban téveszerű tévedések is szerepeltek. Feltűnő volt, hogy zuglói nyilasok tevékenységét több átfogó műben is említik, azonban a korszakban kiadott riportkönyvön és az említett tanulmányon kívül nincs irodalom, amely erről a jól dokumentált ügyről szólna.

Mivel kutatási területem a nyilas mozgalom és háború utolsó időszakának eseményei voltak, a zuglóiak ügye a több ezer oldalas peranyaggal és állambiztonsági irattal ígéretes forrásnak tűnt. Annál is inkább annak tűnt, mivel így a nyilas mozgalmat az alapstruktúrák szintjén lehetett vizsgálni, csakúgy, mint az ellenállás egyes sokat vitatott kérdéseit. Úgy tűnt tehát, hogy a kérdés a mikrotörténetírás keretein belül, az egyéni sorsok és egyéni válaszok szintén dolgozható fel, azonban a per körülményeinek vizsgálatakor kiderült, hogy sokkal többről van szó.

2. A követett módszertan

A kutatás két jól elkülöníthető részből állt. Egyrészt meg kellett vizsgálni, hogy mi történt a Zuglóban a nyilas hatalomátvétel és a szovjet megszállás közötti időben, másrészt választ kellett adni a „miért” kérdésére is, azaz a pert el kellett helyezni a múlt század '60-as éveinek hazai és nemzetközi politikájának viszonyrendszerében – pontosabban, megnézni, hogy hogyan illeszkedik a kor eseményei-, és a szovjet blokk politikájának fő mozgási irányai közé.

A XIV. kerületben történtek fő vizsgálatához az elsődleges forrást természetesen a Budapest Főváros Levéltárában található vizsgálati- és bírósági anyagok képezték. Az egyes vizsgálati szakaszokban tett vallomásokat össze kellett vetni a bíróságon elhangzottak, illetve az eredeti (pontosabban: a korabeli) narratívát adó vádirat és az ítéletek szövegével. Ezt egészítettem ki az ellenállásra és a holocaustra vonatkozó szakirodalommal, illetve

forrásközlésekkel. Egy, a Terror Háza Múzeum oral history archívumának részére felvett interjúban is akadt utalás a kerületi eseményekre.

A per előkészítésének folyamatairól, és per propagandacéljainak tekintetében az Állambiztonsági Levéltár és a Magyar Országos Levéltár iratai, illetve a korabeli sajtó és a perről kiadott riportkönyv adott háttérrel. A disszertáció megírása során nem törekedtem eredményességi vizsgálatra, ez ugyanis az irodalom egyes részeiben szinte adott volt.

Az ügy háttérének, a hazai és a nemzetközi politikai fejlemények sorába való beillesztéshez először is az 1956-os megtorlás lezárulta utáni helyzetet vizsgáltam meg, a kádári konszolidáció általános ideológiai céljait és a pártállami hatalom egyik alappillérenek számító állambiztonság szerepét. Másodsorban a nemzetközi vonatkozás tekintetében az '56-os forradalom után a kommunista világmozgalom, illetve a szovjet blokk arcukat javító intézkedéseként értelmeztem a pert. Harmadszor, úgy tűnik, hogy a per a német kérdésben vívott antifasiszta propagandaháborúban is meghatározott szerepet kapott. Mindehhez megfelelő szakirodalom állt rendelkezésre, amelynek vonatkozó részeit kellett megkeresni és az információkat összeilleszteni.

3. A kutatás új eredményei

A per értelmezése

A disszertáció új szempontból világítja meg az 1956-ot követő megtorlás ideológiai koncepcióját: a szovjet antifasizmust. A dolgozatban bemutatom az „antifaszizmus” elméletét és gyakorlatát, és azt, hogy az 1956-os forradalomra válaszul miért lépett rögtön életbe ez a koncepció. Ebben az értelmezési keretben helyeztem el a zuglói nyilasok perét, mint az antifaszizmus egyik manifesztumát.

Ez az értelmezési keret két ponton kínált propaganda-, vagy ha úgy tetszik, arculat-építési előnyöket a kommunista diktatúra számára. Egyrészt, a hazai terepen demonstrálhatta, hogy a kádári „szövetségi politika” már nem áll szemben az egész társadalommal, sőt, az ezt a szövetségi politikát (valójában a kommunista párt szépen színezett egyeduralmát) megtestesítő Hazafias Népfront képviseli a rendet, a békességet, a múlttal való leszámolást, és a bűnös múlttól való elhatárolódást. A nyilasok ellen háborús bűnök vádjával nagyszabású pert indítani a kommunista gyakorlatban a politikai „népszínház” szerepét betöltő bíróságon az 1960-as évek második felében olyan közéleti (és részben bulvár!) látványosságot jelentett, amellyel kénytelen-kelletlen lényegében mindenki azonosulni tudott. A per demonstrálhatta tehát az „aki nincs ellenünk, az velünk van” elvét. Ugyanakkor fenyegetés is volt a per: bemutatta a hatalom eltökéltségét és erejét.

Ráadásul, összekötve a hazai és a nemzetközi szálát, a magyar zsidóság lojalitásának megőrzésére is alkalmas akció lehetett egy olyan korban, amikor egyrészt a szovjet blokkban megerősödött az antiszemitizmus (akár hivatalos szinten is!), illetve Izrael Állam új sikereket ért el. Szintén a hazai és a nemzetközi szálát kötötte össze, hogy a kommunista mozgalom ultrái számára demonstrálta a Kádár-féle konszolidációs politika hitelességét. Hiszen a vörös terroron alapuló proletárdiktatúra meggyilkolt ellenségek nélkül nem létezik. Márpedig maga Mao Ce-tung is szóvá tette, hogy néhány kelet-európai ország alapvető problémája, hogy nem likvidáltak elég ellenforradalmárt. A per végén mind a hazai, mind pedig a nemzetközi „ultrák” irányába legalább néhány kivégzést fel lehetett mutatni.

Nemzetközi szinten pedig az elsődleges üzenet egyértelműen a német kérdéshez kapcsolódott. A két német állam létrejötte után mérhetővé, méghozzá nagyon is konkrétan mérhetővé vált a különbség a két világrendszer, azaz a kommunista blokk és a szabad világ között. A konkrét mérőszámot a Német Demokratikus Köztársaságból évente elmenekülő németek száma jelentette, akik a Német Szövetségi Köztársaságba „disszidáltak”. Ezt a helyzetet valahogyan el kellett leplezni, erre pedig az „antifasiszta” propaganda-háború kínálkozott, mint a gyakorlatilag legkézenfekvőbb és az ideológiailag legegyszerűbb megoldás. Ebben az antifasiszta harcban a titkosszolgálati eszközöktől a szokásos sajtókampányig (például az '56-os fegyveres „ellenforradalmárokat” az NSZK-ban képezték ki és gyülekeztették)

minden eszközt bevetettek a szovjet blokk államai. A cél az NSZK lejáratása, „újfasisztává” festése volt, illetve a nyugatnémet közvélemény atlanti elkötelezettségének megrendítése. A háborús bűnösökkel való leszámolás, mint a kampány része az Eichmann-per és az Auschwitz-perék után jelent meg, különös tekintettel az elévülés kérdésére. Az MSZMP vezetésének iratai között olvasható intézkedési terv szerint itthon a háborús bűnösök elévülhetetlenségnek törvénybe iktatására „külpolitikai okokból” és az NSZK-val összefüggésben került sor. Nem lehet véletlen, hogy közvetlenül ezután folytattak le először egy kisebb eljárást, majd a zuglói nyilasok monstre pere következett. A közvetett bizonyítékok között a pert övező sajtókampány, illetve az ügyész vádbeszéde is megtalálható, illetve az MSZMP PB határozatai perrel kapcsolatban, amelyben utaltak arra, hogy nálunk nem évülnek el a háborús bűnök. Egyértelmű volt tehát az utalás: a náci múltját „takargató” és az „újfasiszta” jelenét leplezni kívánó NSZK-val szemben a szovjet blokkban a háborús bűnök tekintetében nem lehetséges az elévülés. Ennek az „antifasiszta” küzdelemnek a bizonyítéka volt a zuglói per is. Ez egyúttal a kádári Magyarország számára is megfelelő lepelként szolgálhatott az NSZK-val egyre inkább elmélyülő gazdasági együttműködés elfedésére, illetve erkölcsi alapként az újabb és újabb holocaust-kárpótlások iránti igények benyújtására.

A per során tárgyalt események

A kutatás új eredményei közé tartozik a nyilasok egyik alapszervezetének részletes vizsgálata. A vizsgálat során felvett vallomásokból és egyéb forrásokból világosan bontakozik ki annak a furcsa, először politikai mozgalomnak, majd később egyértelműen bünszervezetté váló közösségnek a képe, amely a Budapest XIV. nyilas pártkerületét jelentette. 1944. október 15-től egészen 1945. január első napjaiig egy jól megfigyelhető folyamat zajlott le a kerületben, amely több összetevőből állt, de mégis egy irányba tartott. A különböző faktorok között nem csak tapasztalati együttjárás, hanem ok-okozati viszony figyelhető meg. Ez az ok-okozati viszony azonban többirányú volt, oda-vissza hatott, egymást felerősítő tényezőkből állt. Hogyan határozhatjuk meg ezeknek az egymást kölcsönösen, szinte lavinaszerűen erősítő változók összefüggésrendszerét?

Az első változó a tagság átalakulása volt. Volt ugyan egy kerületi mag, amely kitartott a párt mellett, de mind a pártkerület feldolgozott történetéből, mind pedig az 1. mellékletből kiderül, hogy a régi párttagok zöme fokozatosan otthagya a zuglói alapszervezetet. Ez a kétirányú mozgás már rögtön a hatalomátvétel után megkezdődött, sőt, részben azt megelőzően is voltak arra mutató jelek, hogy a régebbi párttagok és szimpatizánsok hátat fordítottak a mozgalomnak. Nagy érvágást jelentett az 1944. december úgynevezett „nyilas vonat” is, amelyen számos párttag távozott Németországba. Végül már a pártszolgálathoz csak

ideiglenesen csapódó fiatalok is megjelentek a kerületben. Mivel magyarázható ez? A makro szintű magyarázatok között szereplhet a háború teljes borzalmának egyre inkább tapasztalható „élménye”, illetve az is, hogy a vereség előszele nem hathatott bátorítóan senkire, hogy a Nyilaskeresztes Pártban lássa a helyzet kibontakozásának kulcsát. Ugyanígy a valóságtól egyre inkább elrugaskodó propaganda és intézkedések, illetve a fokozatosan kiteljesülő náci csatlóssá válás sem ösztönözte a polgárokat, hogy a magyar érdekekkel már rövidebb távon is szemben menetelő nyilasokkal keresse a kapcsolatot. Mikroszintű magyarázat is adódik: a tevékenység eldurvulása és a nyilasok brutalitása már csak a lumpen, bűnözésre hajlomos csoportokra gyakorolt vonzerőt.

A tagság összetételéhez kapcsolódik a nők kérdése is. A párt női tagjai eleinte még aktívan részt vettek a párt társadalmi tevékenységében, sőt, az őrizeteseikkel kapcsolatos feladatokban is, de fokozatosan kikoptak a Thököly út 80-ból. A front beérkezésekor pedig már csak egy-két családtagról és „női testvérrel” van adatunk, akiknek feltehetően nem is volt más választásuk. A nők a tevékenység eldurvulásával és a tagság lefelé nivellálódásával távoztak – és viszont, minél kevesebb nőre kellett tekintettel lenni, annál keményebb dolgokat engedtek meg maguknak a testvérek. Jó példa erre a nyilas ünnepek esete, amikor is egy ponton túl rendszeresen elküldték a nőket.

Talán a leginkább független változót a tevékenység eldurvulása jelenti. A rendszerszerű rekvirálástól és szervezett összegyűjtésektől fokozatosan a közönséges útonállás és az ad hoc

gyilkosságok felé tartó irány volt ez. Mindennek a háttérben nem csak a nyilas eszmeiség és propaganda, hanem a felsőbb irányító és ellenőrző szervek felbomlása és ezzel párhuzamosan a kerület-, sőt a pártszolgálatosok egyes csoportjainak öntevékenység felé mutató mozgása volt. Ugyanide hatott a világvége érzés is, amely az alkoholizmusban manifesztálódott – az állandósuló ittasság pedig az előbbihez jelentett visszacsatolást.

Többszörös ördögi kört láthatunk tehát, vagy inkább egymásba fonódó ördögi köröket.

Mindezzel együtt az ítéletben és a perről készült riportkönyvben megtestesülő kommunista történeti tabló csúsztatásairól, ferdítéseiéről és hazugságairól is beszélünk kell. Ezek a következő fő pontokat érintették: az embermentés, az ellenállás, a rendőrség magatartása.

Az egyes vallomásokból és a peren kívüli adatokból lényegében a tömeges embermentés ténye állapítható meg. Ennek Zuglóban a fő vonalát az egyházi embermentés jelentette. Az embermentő tevékenység egyik legfontosabb és talán leginkább szimbolikus helyszíne a Szociális Testvérek rendháza volt, amely a pártházzal éppen szemben volt! A többi egyházi embermentési centrum mellett fontos volt az Ocskay László-féle ruhakészítő üzem is. Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy a vallomásokból kirajzolódó egyéni embermentési vagy segítségnyújtási akciók a zsidóvagyonra ácsingózó fővárosi lakosság képével szemben a tartását megőrző magyarságról is lényeges tényeket közölnek.

Az ellenállás kérdése kapcsolódik az embermentéshez. A főként a kerületi KISKA egységekhez köthető ellenállási központok létezése és működése nem illett bele a kommunista párt mítoszának keretei közé. Voltak ugyan jól megfogható kommunista csoportok is az ellenállásban, de annak fő vonulatát mégsem ők alkották. Az ellenállás és az embermentés tényei megkérdőjelezték volna a per által sugallt képet, miszerint a vadállati kegyetlenséggel és a káosszal-, illetve a magyarság zavarosnak kikiáltott múltjával szemben a kommunista rezsim képviseli a rendet, az építést és a világos, tiszta jövőt. Ráadásul a tömeges embermentés ténye önmagában abszurdan hatott volna a perben felvázolt tömeges gyilkosságok mellé állítva.

Ugyanígy a rendőrség szerepe, amely szervezet igyekezett a jogállamiságot fenntartani és számos tagja kifejezetten humánusan járt el, elvágta volna a kommunista mitológia által a Horthy-kor és a nyilasok közé tett egyenlőségjelet.

4. A disszertáció témájához kapcsolódó publikációs tevékenység

Tanulmányok:

A főideológus, in: Valóság, XLVIII. évf., 1.sz., (2005. január), 74-78.o.

Nyilas konspiráció – szervezkedések a hatalom megragadására és megtartására, Valóság, XLIX. évf., 5.sz. (2006. május), 54-67.o.

Nyilas tervezet a népcsoport autonómiára, in: *Állam és nemzet a XIX-XX. században*, szerk.: Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor, kiadja: a Debreceni Egyetem Történelmi Doktori Programja, Debrecen, 2006., 63-68.o.

A zuglói nyilasper: értelmezési lehetőségek, in: *Tavaszi Szél konferenciakötet, 2007 – Társadalomtudományok*, szerk.: Mankovits Tamás et al, kiadja a Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest, 2007., 106-110.o.

A nyilas állam: az "istenfélő" utópia, in: *Valóság*, LI. évf., 2.sz. (2008. február), 91-97.o.

A fasizmus vádja – kommunista propaganda 1956-ról, in: *Valóság*, LV. évf. 1.sz. (2012. január), 44-55.o.

Embermentők Zuglóban, in: *Szombat*, XXIV. évf. 3.sz. (2012. március), 25-27.o.

Konferenciák:

A főideológus - előadás a nyilas hatalomátvétel 60. évfordulóján rendezett konferencián, XX. Század Intézet, 2004. október 15.

Nyilas tervezet a népcsoport autonómiára, előadás az „Állam és nemzet a XIX-XX. században” című doktorandusz konferencián, Kossuth Lajos Tudomány Egyetem, Debrecen, 2006.április 1.

A zuglói nyilasper: értelmezési lehetőségek, előadás a *Tavaszi Szél 2007* című konferencián, szervező: Doktoranduszok Országos Szövetsége, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2007. május 18.

„Zöld bolsevizmus” – a kommunista diktatúra elfelejtett előképe, előadás a „Klasszikus Kommunizmus” című nemzetközi konferencián a Terror Háza Múzeumban, Budapest, 2010. október 7.

Könyvismertetőik:

Nemzet és emlékezet (Pócza Kálmán: *Emlékezetpolitika. Múltfeldolgozás és történelemtudomány Németországban*, 2011.), in: Magyar Szemle, új folyam XXI. 7-8.sz., (2012. augusztus), 176-180.o.

Küzdelem a hazugságért (Hollós Ervin: *Kik voltak, mit akartak?* 1967.), in: Kommentár, 2012/4. (évfolyam nélkül), 25-28.o.